

ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ, ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИINCLUSIVE LEARNING IN PROFESSIONAL EDUCATION:
CONCEPTUAL FOUNDATIONS, EXPERIENCE AND PERSPECTIVES

У статті розглядаються концептуальні засади організації інклюзивного навчання у закладах професійної освіти. Актуальність порушеної тематики зумовлена сьогочасною потребою в оновленні нормативно-правового та навчально-методичного забезпечення, недостатньому фінансуванні, відсутності досвіду впровадження спеціальних методик роботи із учнями з порушеннями психофізичного розвитку.

У публікації представлено сучасне розуміння інклюзії як нової філософії змісту освіти, проаналізовано статистичні дані, опубліковані на порталі автоматизації роботи інклюзивних ресурсних центрів, щодо охоплення інклюзивним навчанням закладів професійної освіти та зростання кількості осіб із інвалідністю в Україні. Представлено результати опитування серед педагогічних працівників щодо основних проблем, складнощів та переваг інклюзивного навчання в закладах професійної освіти. У роботі зосереджено увагу на значенні важливих термінів, що стосуються організації інклюзивного навчання, зокрема, інклюзія, інклюзивне навчання, інклюзивне освітнє середовище. Акцентовано на сучасному розумінні інклюзії як особливої філософії змісту освіти, що унеможливає ситуацію, коли особа залишається поза освітнім процесом та суспільними стосунками. У публікації зосереджено увагу на тому, що в інклюзивному навчанні важливою є здатність педагогічних працівників закладів професійної освіти розуміти освітні потреби і права кожного учня та реагувати належним чином на них. Зважаючи на це і розуміння того, що кожен учень є унікальною особистістю, що навчається по-різному, враховуючи те, як характер порушення впливає на процес здобуття освіти, вдається уникнути нав'язування ярликів та стигматизації, натомість пріоритетним постає створення відповідного гнучкого освітнього середовища – безпечного, комфортного, розвивального та сучасного.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивне навчання, професійна освіта, організація інклюзивного навчання, інклюзивне освітнє середовище.

The article examines the conceptual principles of organizing inclusive education in vocational education institutions. The relevance of the discussed subject is due to the need to update the legal and educational and methodological support, insufficient funding, lack of experience in implementing special methods of working with students with psychophysical development disorders.

The publication presents the modern understanding of inclusion as a new philosophy of the content of education, analyzed statistical data on the coverage of vocational education institutions with inclusive education and the growth of the number of people with disabilities in Ukraine. The results of a survey among pedagogical workers regarding the main problems, difficulties and advantages of inclusive education in vocational education institutions are presented.

The work focuses on the meaning of important terms related to the organization of inclusive education, in particular, inclusion, inclusive education, inclusive educational environment. Emphasis is placed on the modern understanding of inclusion as a special philosophy of the content of education, which makes impossible the situation when a person is left out of the educational process and social relations. The publication draws attention to the fact that in inclusive education, the ability of teachers of vocational education institutions to understand the educational needs and rights of each student and respond appropriately to them is important. With this in mind and the understanding that each student is a unique individual who learns differently, it is possible to avoid the imposition of labels and stigmatization, instead the priority is to create an appropriate flexible educational environment

Key words: inclusion, inclusive education, professional education, organization of inclusive education, inclusive educational environment.

УДК 377-056(072)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/60.22>

Кучерак І.В.,

канд. пед. наук,
доцентка кафедри педагогіки,
психології та менеджменту
Білоцерківського інституту неперервної
професійної освіти Державного закладу
вищої освіти «Університет менеджменту
освіти» Національної академії
педагогічних наук України

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному розумінні інклюзія постає як нова філософія змісту освіти, що унеможливає ситуацію, коли людина, незалежно від наявного соціального статусу, природних здібностей, тих чи інших порушень психофізичного розвитку та під впливом інших факторів, опиняється на узбіччі освітнього процесу. Проте, незважаючи на загальноосвітні масштаби реалізації, в Україні інклюзивне навчання і досі залишається на етапі втілення стартових можливостей. Така ситуація спричинена низкою чинників:

потребою в оновленні нормативно-правового та навчально-методичного забезпечення, недостатнім фінансуванням, відсутністю досвіду впровадження спеціальних методик роботи із учнями з порушеннями психофізичного розвитку.

Особливо актуальним означене є для професійної освіти. Про це свідчать, насамперед, дані, опубліковані на веб-порталі системи автоматизації роботи інклюзивно-ресурсних центрів. Зокрема, на даний момент у Львові функціонують 13 закладів професійної освіти, в яких реалізовано інклюзивні групи. Для порівняння: у цьому ж регіоні впроваджено інклюзивну форму навчання у 88 ЗЗСО,

72 ЗДО та 20 ЗВО. Окремі міста і досі не мають жодного закладу професійної освіти з інклюзивною формою навчання. Зокрема, мова йде про Івано-Франківськ, Вінницю, Хмельницький. З іншої сторони, у цих регіонах налічується, до прикладу, відповідно, 31, 27, 25 ЗЗСО, в яких функціонують інклюзивні групи [5].

Про наявність цілої низки проблем, що уповільнюють розвиток інклюзивного навчання у професійній освіті зазначено на законодавчому рівні. Зокрема, у Розпорядженні Кабміну [11] ситуація охарактеризована як критична, що потребує нагального розв'язку питань, пов'язаних із відсутністю належного забезпечення «інформаційної, архітектурної та транспортної доступності до освітнього процесу» [11] у закладах професійної освіти.

Ситуація, однозначно, ускладнюється у зв'язку із зростанням складності порушень та збільшенням загальної чисельності осіб із інвалідністю. Зокрема, за офіційними даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2019 р. чисельність осіб з інвалідністю становила 2659,7 тис. або 6,3% від загальної чисельності населення країни. Тільки з початку 2019 р. кількість людей з інвалідністю зросла на 91,2 тис. осіб, в тому числі дітей – на 10,5 тис. осіб [12, с. 3]. Через війну в Україні ситуація, однозначно, погіршилася. Зокрема, у період воєнного стану гранична кількість дітей з ООП в інклюзивних групах, визначена Порядком організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти [8] не застосовується [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти вивчення порушеної проблеми стали предметом вивчення багаточисельних наукових розвідок (А. Колупаєва, В. Гладуш, В. Засенко, Г. Давиденко, Ю. Бойчук, О. Бородіна, О. Микитюк, А. Висоцька, С. Дубовський). Проте і досі залишаються недостатньо вивченими питання організації інклюзивного навчання у закладах професійної освіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на те, що вже сьогодні постає проблема відбудови України після завершення війни та зростає кількість учнів, що через війну отримали особливі освітні потреби, та осіб, яким після поранень доведеться змінювати професію та місце праці, актуальність порушеної тематики не викликає сумнівів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) полягає в актуалізації та систематизації концептуальних засад інклюзивного навчання у закладах професійної освіти, що слугують фундаментом для створення ефективного інклюзивного освітнього середовища, враховуючи нововведення вітчизняного законодавства та загальносвітові тенденції.

Відсутність адаптації і врахування особливостей порушень психофізичного розвитку осіб із особливими освітніми потребами закладом професійної освіти унеможлиблює реалізацію особистісного потенціалу. У таких умовах процес навчання перетворюється на постійне подолання перешкод. При цьому для учнів із нескладними, поодинокими порушеннями цілком ймовірно залишається можливість успішної адаптації. Звичайно, у порівнянні із нормотиповими однолітками пристосування буде непростим та більш довготривалим. Але залишається ймовірність досягнення успіху.

Проте, коли мова йде про складні порушення розвитку, ситуація однозначна: без спеціально організованого інклюзивного освітнього середовища ніяк не досягнути бажаних результатів. Означене актуалізує необхідність реформування закладів професійної освіти, пошуку більш ефективних алгоритмів організації освітнього процесу, спрямованого на врахування індивідуальних потреб кожного учня із особливими освітніми потребами та побудови індивідуальної траєкторії розвитку, враховуючи те, як характер порушення впливає на процес навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В інклюзивному навчанні основна увага зосереджується на здатності закладів професійної освіти розуміти освітні потреби і права кожного учня та реагувати належним чином на них. При цьому кожна дитина розглядається як особистість, що навчається по-різному. Таким чином, вдається уникнути нав'язування ярликів та стигматизації учнів. Натомість пріоритетним постає створення відповідного гнучкого освітнього середовища [2].

В основі інклюзивного навчання у професійній освіті – усвідомлення того, що усі учні можуть навчатися, а також те, що підтримка різного рівня потрібна кожному. При цьому важливо максимально мінімізувати усі наявні перепони для навчання [3], надаючи рівні можливості для кожного та забезпечуючи максимальну гнучкість щодо задоволення різноманітних потреб людини [2].

Інклюзивне навчання та інклюзію загалом часто трактують як те, що стосується лише осіб із інвалідністю. Про означене свідчать і проведені нами опитування поміж слухачів курсів підвищення кваліфікації БІНПО ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України впродовж вересня 2021 – червня 2023 року [5].

Проте, якщо проаналізувати міжнародне законодавство у сфері інклюзії та вітчизняне нормативно-правове забезпечення, стає зрозумілим більш широкий розгляд інклюзії: як об'єднання усіх без винятку громадян та включення їх у суспільні стосунки, як подолання соціальної ізоляції, як нова філософія освіти, що підтримує і заохочує різноманітність.

Інклюзивне навчання виходить для межі надання підтримки окремим особам та передбачає фундаментальні зміни у викладанні та навчанні [2].

Інклюзія із великою долею ймовірності може набувати актуальності для кожної особи, незалежно від наявності чи відсутності певних порушень психофізичного розвитку. Кожна дитина може зіштовхнутися із перешкодами у навчанні протягом певного періоду часу. Ці тимчасові складнощі можуть виникнути, для прикладу, через те, що учень переживає через проблеми вдома [3] або ж проходить період депресії, що супроводжується апатією та проявами індиферентного ставлення до всього, що відбувається поруч; у час, що настає після тривалої хвороби, необхідний для відновлення сил та реабілітації; за умов складних життєвих обставин, коли такою важливою є вчасно надана психолого-педагогічна допомога та підтримка. Зважаючи на війну в Україні, потребу у психолого-педагогічній підтримці мають внутрішньо переселені особи, зокрема, ті, хто знаходяться у ситуації посттравматичного стресового розладу та пережили травмівну подію.

Усе це – головні індикатори потреби в інклюзії. Проте у такому разі інклюзія, звичайно, не передбачає створення інклюзивної групи, команди психолого-педагогічного супроводу, впровадження посади асистента та розглядається як забезпечення комплексної психолого-педагогічної підтримки і допомоги. Зважаючи на таке трактування, інклюзія – те, що, однозначно, посилює ефективність освітнього процесу, адже враховуючи багатоманітність, маємо можливість вибору поміж методиками навчання, зосереджуючи увагу на більш ефективних у кожному окремо взятому випадку.

Впровадження інклюзивного навчання у закладі професійної освіти потребує готовності педагогічних працівників швидко реагувати на сьогочасну ситуацію та вносити відповідні зміни та стрімкі рішення, враховуючи індивідуальні особливості та характер порушення. Це, у свою чергу, потребує наявності певної автономії та володіння скоординованим, кооперативним стилем роботи [4].

З метою виокремлення основних проблем, що стосуються впровадження інклюзивного навчання нами було проведено опитування поміж слухачів курсів підвищення кваліфікації Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Вибірку склали майстри виробничого навчання та викладачі спеціальностей закладів професійної освіти із декількох регіонів України (Київська, Херсонська, Житомирська, Донецька, Закарпатська області). Загалом у дослідженні взяв участь 131 педагогічний працівник.

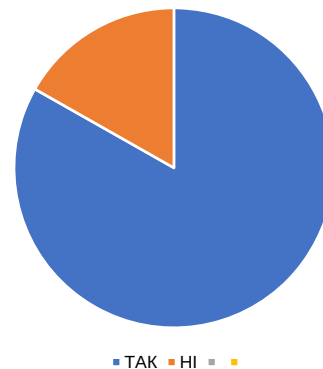
Одним із питань було наступне: чи готові заклади професійної освіти до впровадження

інклюзивного навчання. Нами були отримано такий результат: 64,1% (84 особи) зазначили, що «складно відповісти», 9,2% (12 осіб) – «ні». І лише 26,7% (35 осіб) – «так». Зрозуміло, що оцінити готовність ЗПО до впровадження інклюзивного навчання, а отже і набуття готовності осіб із ООП до професійної діяльності, можуть ті, хто уже працював із інклюзивними групами. Саме тому наступним було питання, чи мали ви досвід роботи в інклюзивній групі.

В результаті ми отримали такі відповіді: «ні» – 83,2% (109 осіб) і «так» – 16,8% (22 особи) (див. Діаграма 1). Але ж ми розуміємо, що перші кроки на шляху впровадження інклюзивного навчання у ЗПО – це, щонайшвидше 2019 рік. Усього 4 роки, це надто мало.

Діаграма 1

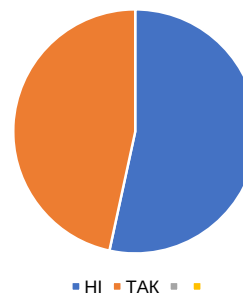
Чи мали ви досвід роботи в інклюзивних групах?

Тому було ще одне запитання, чи мали ви досвід роботи із учнями із порушеннями психофізичного розвитку відповіді отримали такі? 46,6% (61 особа) – відповідь «так», 53,4% (70 осіб) – «ні» (див. Діаграма 2).

Діаграма 2

Чи мали ви досвід роботи із учнями з порушеннями розвитку (інтелектуальними, мовленнєвими, зору, слуху, опорно-рухового апарату)?

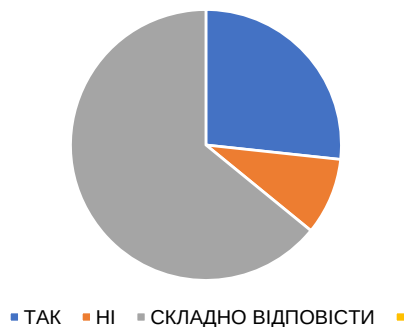
Чому, на наш погляд, саме таке співвідношення? Не завжди, навіть маючи усі на це підстави, батьки звертаються до ІРЦ та проходять комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку

особи. Або ж зустрічаються і такі ситуації, коли пройшовши комплексну оцінку, батьки не подають документи у заклад, відповідно інклюзивна група не створюється, а учень навчається, не отримавши можливостей інклюзивного навчання.

На питання, чи готові заклади професійної освіти, якщо розглядати питання комплексно, до впровадження інклюзивного навчання, ми отримали наступні відповіді (див. Діаграма 3). 64,1% (84 особи) – «складно відповісти», 26,7% (35 осіб) – «так» і 9,2% (12 осіб) – «ні».

Діаграма 3

Чи готові ЗПО, якщо розглядати питання комплексно, до впровадження інклюзивного навчання?

В чому ж полягають основні складнощі, на думку респондентів, щодо впровадження інклюзії, зважаючи на результати здійсненого нами дослідження.

Насамперед, це відсутність фінансування. Без належного фінансування неможливо придбати якісні засоби корекції психофізичного розвитку, облаштувати ресурсні кімнати, створити середовище для навчання, що відповідає принципам універсального дизайну. З іншої сторони, це досвід чи, радше, його відсутність. До цього часу у педагогічних працівників не було практики роботи саме в інклюзивних групах, де поруч із нормотиповими однолітками навчається учень чи учні із порушеннями розвитку. І, звичайно, це законодавча база. За останні декілька років були зроблені важливі кроки. Проте все ще залишаються питання, що потребують відповіді.

Інклюзивне навчання вирізняється цілою низкою переваг як для осіб із особливими освітніми потребами, так і для їхніх нормотипових однолітків. Для осіб із ООП – це можливість соціалізації, інтеграції у суспільство. Для нормотипових осіб – це сприяння розвитку умінь толерувати, проявляти емпатію та розуміти інших осіб. Але, найголовніше, вбачається у здатності бачити не порушення опорно-рухового апарату, слуху, зору, мовлення, а людину, особистість. Інклюзивне навчання дозволяє забезпечити найбільш ефективні умови для реалізації потенціалу учнями

з особливими освітніми потребами, «досягнення кращих академічних результатів порівняно із однолітками в сегрегованому середовищі» [6, с. 17].

При цьому, на відміну від певних стереотипів, що мають місце у суспільстві, «присутність учнів із особливими освітніми потребами не впливає на академічні досягнення інших учнів» негативним чином, скоріше, можна говорити про протилежний ефект завдяки додатковим ресурсам, застосуванню різноманітних стратегій та технологій, введенню посади асистента [6].

Інклюзивна система освіти підвищує доступність освіти для кожної дитини та створює передумови для отримання якісної освіти відповідно до потреб та здібностей здобувача освіти [1].

Окрім того, «у довготерміновій перспективі інклюзія є економічно вигіднішою, ніж сегрегована модель освіти», адже забезпечує зростання шансів осіб з особливими освітніми потребами на працевлаштування і отримання більш високої заробітної платні, допомагає зменшити, у порівнянні із сегрегованими освітніми моделями, витрати на забезпечення супроводу у громаді [6].

Незважаючи на те, що ключовим для визначення особливих освітніх потреб є не наявність тих чи інших психофізичних порушень, а потреба у психолого-педагогічній підтримці в освітньому процесі, саме інвалідність залишається однією із основних причин неефективного навчання та соціальної ізоляції, формуючи найбільш чисельну групу юнаків та дівчат, що не відвідують заклади освіти [2].

В українському законодавстві інклюзивне навчання розглядається як система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників [10].

Аналіз наукової літератури та нормативно-правового забезпечення дозволив виокремити ключові слова, які найчастіше повторюються при визначенні поняття інклюзивного навчання: безпечне, комфортне, розвивальне, сучасне.

Створення психологічно безпечного освітнього середовища, що сприяє збереженню цілісності соціальних суб'єктів, їх адаптивності, функціонування та розвитку», підвищенню самооцінки, забезпеченню особистісного розвитку, сприяння задоволенню і розвитку соціально орієнтованих потреб індивіду – пріоритетне завдання сучасної системи освіти [5, с. 16].

Інклюзивне освітнє середовище повинно бути комфортним. При цьому розуміння комфорту може бути різним для учнів із різними психофізичними порушеннями. Зокрема, для осіб із розладами аутичного спектру, яким притаманні особливості сенсорного сприйняття, як правило гіперчутливість (звуки, світло) цілком ймовірно некомфортно

буде у середовищі, де має місце значний фоновий шум. Для нормотипових осіб такий шум, скоріше за все, просто проігнорується, ніхто не буде на нього звертати увагу. Але аутист може відчувати перевантаження, дискомфорт, а відтак, і проявляти певну девіантну поведінку. Знаючи такі особливості, можемо не лише ефективно впливати, а й передбачити подібні ситуації та намагатися не допускати їх.

Інклюзивне освітнє середовище повинно бути розвивальним – спрямованим на врахування сильних сторін кожного учня, зростання природного потенціалу. І, звичайно, воно повинно бути сучасним, використовуючи найновіші засоби корекції психофізичного розвитку. Лише у такому поєднанні – безпечності, комфортності, розвитку та сучасності можливо досягати реалізації ключових завдань – інтеграції осіб із порушеннями психофізичного розвитку у суспільство [5].

Різноманітність в освіті – це не просто відображення різноманітності у суспільстві. Ключова мета інклюзивного навчання полягає не у тому, щоб вийти за межі простого зосередження уваги на «доступі», а в тому, щоб розуміти шляхи зростання активної участі та охоплення навчанням [2].

Висновки та подальші перспективи в цьому напрямі. У сучасному розумінні інклюзія – це не лише певний перелік освітніх послуг чи надання психолого-педагогічної підтримки. Адаже йдеться про більш глобальні трансформації, пов'язані і кардинальним оновлення освітньої сфери загалом. Ключовим постає розуміння того, що відмінності знецінюються, а, навпаки, збагачуються, а потенційні можливості є у кожній людині. Розкриття їх дозволяє у майбутньому здобути фах, отримавши фінансову незалежність та впевненість у майбутньому. Значення професійної освіти в реалізації інклюзії зростає ще й через війну в Україні та потребу у відбудові країни і подоланні наслідків воєнних дій.

Подальші перспективи в цьому напрямі вбачаємо в підготовці методичних рекомендацій щодо підготовки індивідуальної програми розвитку для осіб із порушеннями психофізичного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Inclusion in secondary vocational education: Handbook on working with special educational needs students / autor Ardijana Isahi-PaloshiЉ Liduska Vasileska, MA, dr. spec. Lepa Trpceska.

2. Inclusive Learning Children with disabilities and difficulties in learning: Topic Guide September 2014 Catherine Howgego, Susie Miles & Juliette Myers. URL: <https://www.heart-resources.org/wp-content/uploads/2014/09/Inclusive-Learning-Topic-Guide.pdf>

3. McConkey, Roy. Understanding and responding to children's needs in inclusive classrooms: a guide for teachers. 116 p. 2000. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000124394>

4. Reaching out to all learners: a resource pack for supporting inclusion and equity in education // new version of the Inclusive Education Resource Pack, The UNESCO International Bureau of Education (UNESCO-IBE). – 2022)., с. 26.

5. Кучерак І. В. Інклюзивне навчання у закладах професійної освіти : навчально-методичний посібник. Біла Церква : БІНПО ДЗВО «УМО» НАПНУ, 2022. 70 с.

6. Пащенко О, Криценко І, Софій І. Інклюзивна освіта в умовах професійно-технічного навчального закладу : навчально-методичний посібник. К. : Арт Економі, 2012. 184 с. С. 17.

7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» (15.09.2021, № 957). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-p#Text>

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти (10.07.2019, №636). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-p#n8>

9. Постанова Кабінету Міністрів України № 483 від 26.04.2022 «Про внесення змін до порядків затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2019 № 520 і від 15 вересня 2021 № 957. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2022-p#n2>

10. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

11. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на 2022–2027 роки (9 грудня 2021, №1619-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1619-2021-p#Text>

12. Якушенко Л. Актуальні проблеми соціального захисту людей з інвалідністю: аналітична записка. Серія «Соціальна політика, № 9, 2019, 11 с.